

نیزه مشخص گردد. از خلفای عباسی، معتصم و معتضد نیز به تقلید از پادشاه ساسانی این شیوه را دنبال می‌کردند (ص ۵۷-۵۸). بیشتر ابواب این بخش با عبارت «تحمل علی خصمک» و یا «تحمل علی قرینک» آغاز می‌شود. مؤلف در این بخش به روشهای مختلف حمله و دفاع، تعقیب و گریز، شیوه‌های فریب دادن حریف، جنگ با شمشیر و چگونگی استفاده از سپر پرداخته است. بابهای پایانی کتاب به طرز ساختن گلوله‌ها و سلاحهای آتشین، مواد آتش‌زا و ترکیبات آنها اختصاص یافته‌است (نک: ص ۱۵۵-۱۷۱).

این کتاب به کوشش عید ضیف عبادی به چاپ رسیده است و ژوزف توساین گزیده‌ای از آن را در ۱۸۴۵ م در پاریس منتشر ساخته است.

دومین رساله وی *نهایة السؤول و الامنیة فی تعلّم آمال الفروسیة* نام دارد که آن را به حاکم دمشق تقدیم کرده است. سومین اثر وی با عنوان *اسالیب القتال فوق ظهور الخیل باسخدام الآلات الحریبة* است که آن را در ۶۷۹ ق/ ۱۲۸۰ م نوشته است (هندی، ۹۸؛ الموسوعة ...، ۱/۱۶۵).

مآخذ: حسن رماح، محمد، *الفروسیة و المناصب الحریبة*، به کوشش عید ضیف عبادی، بغداد، ۱۹۸۴ م؛ عبادی، عید ضیف، مقدمه بر *الفروسیة* (نک: هم، حسن رماح)؛ کولن، ژ. س. و دیگران، *البارود عند المسلمین*، ترجمه ابراهیم خورشید و دیگران، بیروت، ۱۹۸۴ م؛ *الموسوعة العسکرية*، به کوشش هیثم ایوبی، بیروت، ۱۹۷۷ م؛ هندی، احسان، «العرب و اختراع البارود»، *التراث العربی*، دمشق، ۱۴۱۷ ق/ ۱۹۹۶ م، س ۱، ش ۶۵؛ نیز:

Cook, W. F., *The Hundred Years War for Morocco*, Boulder, 1994; GAL, S; Sarton, G., *Introduction to the History of Science*, Baltimore, 1931.

عنایت الله فاتحی نژاد

حسن شاملو، خوش‌نویس قلم نستعلیق، شاعر، امیرالامرای (بیگلربیگی) کل خراسان و حاکم هرات در سده ۱۱ ق/ ۱۷ م. او از بزرگان ایل شاملو، طایفه عبدلو بود و نیاکانش از دیرباز، پیوسته در دولت صفویه ستمهای لشکری و کشوری داشتند (اسکندریک، *تاریخ* ...، ۲(۲)/۱۰۸۴؛ نصرآبادی، ۲۰؛ آذر، ۱۳). پدرش حسین‌خان شاملو از ۱۰۰۷ ق/ ۱۵۹۸ م تا پایان عمر، به جای فرهادخان قرامانلو، بیگلربیگی خراسان و حکومت هرات را به عهده داشت (اسکندریک، همان، ۲(۱)/۵۷۶؛ افوشته‌ای، ۶۰۳). پس از مرگ وی، شاه عباس اول (سل ۹۹۶-۱۰۳۸ ق/ ۱۵۸۸-۱۶۲۹ م) حسن‌خان را در ۱۰۲۷ ق/ ۱۶۱۸ م، به جانشینی او برگزید (اسکندریک، همان، ۲(۲)/۹۴۱، ۹۴۲). بعدها نیز این منصب، به فرزند حسن‌خان تعلق گرفت (نک: ادامه مقاله)؛ از این رو، برخی منصب بیگلربیگی را در این خاندان موروثی دانسته‌اند (نک: مینورسکی، ۷۸؛ نیز برای نظر مخالف، نک: ه، د، ۱۳/۴۴۹).

از جزئیات زندگی وی تا هنگام جانشینی پدر، به‌جز برخی گزارشهای پراکنده، همچون سفر به کاشان برای رفع اختلاف

مآخذ: آریا، غلامعلی، *طریقه چستیه در هند و پاکستان*، تهران، ۱۳۶۵ ش؛ اوحدی بلیانی، محمد، *عرفات العاشقین*، به کوشش ذبیح‌الله صاحب‌کاری و آمنه فخر احمد، تهران، ۱۳۸۹ ش؛ برنی، ضیاء‌الدین، *تاریخ فیروزشاهی*، ترجمه معین‌الحق، لاهور، ۱۹۹۱ م؛ جامی، عبدالرحمان، *بهارستان و رسائل*، به کوشش اعلاخان افصح‌زاد و دیگران، تهران، ۱۳۷۹ ش؛ همو، *نجات الانس*، به کوشش محمود عابدی، تهران، ۱۳۷۰ ش؛ حسن دهلوی، *دیوان*، به کوشش احمد بهشتی شیرازی و حمیدرضا قلیچ‌خانی، تهران، ۱۳۸۳ ش؛ همو، *فوائد الفوائد*، به کوشش توفیق هاشم‌پور سبحانی، تهران، ۱۳۸۵ ش؛ همان، به کوشش محمدلطیف ملک و محسن کیانی، تهران، ۱۳۷۷ ش؛ خواندمیر، غیاث‌الدین، *حبیب السیر*، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ دولتشاه سمرقندی، *تذکره الشعراء*، به کوشش محمد رضائی، تهران، ۱۳۳۸ ش؛ زرین کوب، عبدالحسین، *دنباله جست‌وجو در تصوف ایران*، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ همو، *سیری در شعر فارسی*، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ شمیسا، سیروس، *سیر غزل در شعر فارسی*، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ صفا، ذبیح‌الله، *تاریخ ادبیات در ایران*، تهران، ۱۳۶۶ ش؛ عبدالحق دهلوی، *اخبار الاخیار*، پاکستان، فاروق آکیدی، غلام سرور لاهوری، *خزینة الاصفیاء، کانپور*، ۱۸۹۴ م؛ غوثی شطاری، محمد، *گلزار ابرار*، به کوشش محمد ذکی، پتنه، ۱۹۹۴ م؛ فرشته، محمدقاسم، *تاریخ، نولکشور*، ۱۲۹۰ ق/ ۱۸۷۳ م؛ لودی، شیرعلی، *سراة الخیال*، به کوشش حمید حسنی و بهروز صفزاده، تهران، ۱۳۷۷ ش؛ محوی، مسعود علی، مقدمه بر *دیوان حسن دهلوی*، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۲ ش؛ میرخرد، محمد، *سیرالاولیاء*، ترجمه اعجاز الحق قدوسی، لاهور، ۱۹۸۶ م؛ هاشم‌پور سبحانی، توفیق، مقدمه بر *فوائد الفوائد* (نک: هم، حسن دهلوی).

پریسا سنجابی

حسن رماح (۶۳۶-۶۹۵ ق/ ۱۲۳۹-۱۲۹۵ م)، محمد بن عیسی بن اسماعیل حنفی، ملقب به نجم‌الدین و معروف به احذب، نویسنده آثاری در فنون جنگ (عبادی، ۱۷؛ سارتن، II/1039). احتمالاً در سوریه به دنیا آمده، و در همان‌جا پرورش یافته است (همانجا). برخی وفات وی را در ۶۹۴ ق/ ۱۲۹۴ م دانسته‌اند (نک: کولن، ۱۴؛ کوک، 44؛ GAL, S, I/905). حسن که گویا خود مردی سپاهی و جنگاوری کارآزموده بوده، و از آیین رزم آگاهی و تجربه بسیار داشته است، ۳ رساله درباره آداب جنگاوری و فنون پیکار نگاشته، و تجارب خود را در آنها عرضه کرده است.

رساله نخست *الفروسیة و المناصب الحریبة* نام دارد که مشتمل بر بخشها و ابواب متعدد است. بخش اول کتاب با عنوان «المناصب الحریبة» در ۲۰ باب است که بیشتر آنها با عبارت «قال الاستاذ نجم‌الدین ...» آغاز می‌شود. حسن رماح در این بخش شیوه‌های مختلف جنگاوری را با همه جزئیات شرح می‌دهد و تقریرات او را کسی می‌نوشته است.

بخش دوم با عنوان «ابواب المطارده» شامل ۲۶ باب در آیین جنگ با نیزه است که مؤلف در مقدمه نخستین باب به شرح شیوه تمرین سپاهیان انوشیروان ساسانی پرداخته، و آورده است که نیزه‌داران به هنگام تمرین در حضور او لباس سفید بر تن داشتند و هر سرباز پیش از آغاز کار، سر نیزه خود را با زعفران رنگین می‌ساخت تا در صورت تماس با بدن حریف محل اصابت

بیتهایی با محتوای بازگفته نیامده است (۱۱۱۳/۲)۵). حسن خان منشآت نیز دارد که در ۱۳۵۰ ش/۱۹۷۱م، به کوشش ریاض الاسلام و با مقدمه انگلیسی، با چاپ تصویری در کراچی منتشر شده است (حبیبی، همانجا؛ گلچین معانی، همان، ۴۰۱). کتابت بخش نخستین آن مجموعه را به میرعماد نسبت داده‌اند (ریاض الاسلام، ۸: حبیبی، همانجا) که محل تردید است.

حسن خان با دانشمندان، هنرمندان و شاعران مجالست داشت و از آنها حمایت می‌کرد (واله، ۲۸۷). او وارث فرهنگ پدری و پدر هم جانشین و به نوعی میراث‌پر فرهاد خان قرامانلو، امیر هنردوست و هنرمندپرور بود و بسیاری از هنرمندان و شعرا را که نزد حسین خان شاملو مقرب بودند، در دستگاه حسن خان نیز حضور داشتند (بیانی، *احوال*، ۲۹۰-۲۹۲، *فهرست ناتمام* ...، ۵۴۶). از جمله سخنوران و شاعران دستگاه حسن خان می‌توان به فصیحی هروی، ملک مشرقی، اوجی نظنزی، جوهری و ناظم هروی اشاره کرد (نصرآبادی، همانجا؛ واله داغستانی، ۲۵۶/۱؛ آرزو، ۱/گ ۹۲؛ صبا، ۲۰۳، ۶۲۹؛ د، ۴۱۳/۱۰). آنان در اشعارشان بارها حسن خان را ستوده، و مراتب ارادتشان را به وی بیان داشته‌اند (اوجی، ۳، ۱۲۶؛ ناظم هروی، ۵۵۱ بی، نیز جم؛ برای ارتباط حسن خان با هنرمندان، نک: مایل هروی، ۷، ۱۲)؛ همچنین، *تذکره میخانه* یا *خرابات* را حسن بن لطف الله طهرانی در ۱۰۴۰ ق/۱۶۳۰ م، به درخواست حسن خان تألیف کرده است (گلچین معانی، همان، ۴۱۱، *تاریخ* ...، ۳۲۲-۳۲۶).

حسن خان از امیران علاقه‌مند به کتاب و کتاب‌آرایی نیز بود (ریشار، ۲۱۵؛ بیانی، *احوال*، ۱۵۵/۱) و در کارگاه هنری اش کتابهایی همچون *منتخب حدیقه سنایی* در ۱۰۱۸ ق/۱۶۰۹ م و *منتخب شش دفتر مثنوی* در ۱۰۲۸ ق/۱۶۱۸ م، به خط شاه قاسم کاتب هروی، یادو نگاره (موجود در کتابخانه کاخ گلستان، شم ۷۲۲؛ نک: بیانی، *فهرست ناتمام*، ۵۴۵-۵۴۶؛ گلچین معانی، «حسن خان»، همانجا)، *یوسف و زلیخای جامی* و *خمسه نظامی*، به خط همان خوش نویس، و *نیز صفات العاشقین* از هلالی جغتایی، به خط حسین شهابی هروی تهیه شده است (فکری، ۵۶، ۶۳؛ گلچین معانی، همانجا؛ اسچو کین، ۸۱).

حسن خان در واپسین سالهای عمر گرایشهای مذهبی یافت و در ستایش امام رضا (ع)، اشعاری سرود (نک: نصرآبادی، ۲۰-۲۱؛ هدایت، ۱۲۰؛ قس: خاتمی، ۶۷/۱). تاریخ وفات او را با اختلاف و به اشتباه از ۱۰۲۴ ق/۱۶۱۵ م (سپهر، ۹۱)، تا ۱۱۰۰ ق/۱۶۸۹ م (گوپاموی، ۱۹۰؛ غنی، ۴۴)، ذکر کرده‌اند؛ آذربیکدلی نیز به اشتباه زندگی وی را تا دوره شاه سلیمان اول (سل ۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق/۱۶۶۶-۱۶۹۴ م) ادامه داده است (ص ۱۳). میرزای سنگلاخ به همین اعتبار و به شیوه ساختگی و دروغین خود ادعا کرده که مرقعی از حسن خان دیده که برای شاه سلیمان نوشته است

میان ایل شاملو و ترکمان در ۹۹۵ ق، و دیدارش با محتشم کاشانی آگاهی بیشتری در دست نیست (تقی‌الدین، ۱۷-۱۸). نمی‌دانیم حسن خان، خوش‌نویسی را نزد چه کسی آموخته است. آثار تاریخ‌دار وی تاریخ دو دهه پایانی زندگی‌اش را دارد و دیگر آثار شناخته‌شده او بدون تاریخ‌اند. بررسی این آثار نشان می‌دهد با آنکه وی در هرات می‌زیست، در خوش‌نویسی از شیوه میرعماد (ه) تأثیر پذیرفته است (بیانی، *احوال* ...، ۱۴۳/۱؛ فضائلی، ۵۴۷). تسلط او بر این شیوه، گاه از تسلط خوش‌نویسانی که شاگرد مستقیم میرعماد بودند نیز بیشتر است. محمد صالح بن ابی‌تراب اصفهانی در «تذکره الخطاطین»، با آنکه از میرعماد و شاگردانش آگاهیهای ارزشمندی ارائه می‌دهد (نک: سراسر اثر)، نامی از حسن خان نمی‌برد؛ از این رو، می‌توان احتمال داد که وی از قطعه‌های خط میرعماد مشتق کرده است. این قطعات می‌بایست در زمانی که میرعماد در ملازمت فرهادخان در خراسان به سر برده، بر جای مانده باشد. به همین سبب، پژوهشگران معاصر حسن خان را در شمار خوش‌نویسان مکتب میرعماد طبقه‌بندی کرده‌اند (فضائلی، همانجا؛ کریم‌زاده، ۱۲۴).

آثار حسن خان افزون بر استواری خط، ترکیب‌بندیهای ساده و روشن، خالی از هرگونه پیچیدگیهای اضافی برگرفته از شیوه میرعماد است. توانایی توأمان حسن خان در حکمرانی و امور نظامی و خوش‌نویسی موجب شده که او را صاحب سیف و قلم توصیف نمایند (آذر، همانجا).

از وقایع روزگار حکومت او در خراسان می‌توان به فرونشاندن متمردان قیچاق در ۱۰۳۹ ق/۱۶۳۰ م (اسکندریک، *ذیل* ...، ۲۶)، و یاری رساندن در دفع فتنه اوزبیکه در ۱۰۴۲ ق که قصد تسخیر قلعه ماروچاق را داشتند (همان، ۱۰۲ بی)، اشاره کرد. در زمان حکومت حسن خان، هرات رونق و آبادانی بسیاری یافته بود (محمد معصوم، جم؛ آذر، همانجا).

حسن خان شعر نیز می‌گفت و «حسن» تخلص می‌کرد (گلچین معانی، «حسن خان ...»، ۴۰۱؛ صفا، ۱۱۱۳/۲)۵-۱۱۱۴؛ قس: حبیبی، ۱۴۰، که تخلص وی را «آفتاب» بیان کرده است). گرچه نصرآبادی شمار ابیات *دیوان* او را قریب ۳۰۰۰ بیت نوشته است (ص ۲۰)، اما نسخه‌هایی از آن با شمار متفاوت ابیات وجود دارد (آقابزرگ، ۲۴۳/۱)۹؛ شورا، ۲۴/۱، ۲۵۴/۲؛ مرکزی، ۸۵/۶؛ منزوی، *خطی مشترک*، ۸۵۳/۷، *خطی*، ۲۲۹۷/۳؛ گلچین معانی، همان، ۴۱۲؛ بشیرحسین، ۱۷۳-۱۷۴؛ اشپرنگر، 419؛ ایوانف، 363).

صفا در کتابخانه ملی پاریس نسخه‌ای از *گزیده دیوان* او دیده که دارای مقدمه شاعر است و نشان می‌دهد که در این نسخه، تنها اشعاری گزیده شده‌اند که مضمون جدید داشته، و

مآخذ: آذر بیگدلی، لطفعلی، آتشکده، تهران، ۱۳۳۷ ش؛ آرزو، علی‌خان، مجمع التفتیس، نسخه عکسی موجود در کتابخانه مرکز؛ آقابزرگ، الذریعة؛ اسکندربیک منشی، ذیل عالم آرای عباسی، به کوشش سهیلی خوانساری، تهران، ۱۳۱۷ ش؛ همو، عالم آرای عباسی، تهران، ۱۳۵۰ ش؛ افوشتهای، محمود، نقاوة الآثار، به کوشش احسان اشراقی، تهران، ۱۳۵۰ ش؛ اوجی نظنزی، دیوان، نسخه عکسی موجود در کتابخانه مرکز؛ بشیر حسین، محمد، فهرست مخطوطات شفیع، لاهور، ۱۳۵۱ ش؛ بیانی، مهدی، احوال و آثار خوشنویسان، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ همو، فهرست ناتمام تعدادی از کتب کتابخانه سلطنتی، تهران، ۱۳۴۶ ش؛ همو، فهرست نمونه خطوط خوش کتابخانه شاهنشاهی ایران، تهران، ۱۳۲۹ ش؛ همو، مجموعه، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ تقی‌الدین کاشی، محمد، خلاصة الاشعار، به کوشش عبدالعلی ادیب برومند و محمدحسین نصیری کهنمویی، تهران، ۱۳۸۴ ش؛ حبیبی، عبدالهی، هنر عهد تیموریان و متفرعات آن، تهران، ۱۳۵۵ ش؛ خاتمی، احمد، تاریخ ادبیات ایران در دوره بازگشت ادبی (از سقوط صفویه تا استقرار مشروطه)، تهران، ۱۳۳۳ ش؛ ریشار، فرانسس، جلوه‌های هنر پارسی، ترجمه ع. روحبخشان، تهران، ۱۳۸۳ ش؛ سپهر، هدایت‌الله، تذکره خوشنویسان، تهران، یساولی؛ شورا، خطی؛ صبا، محمد مظفر حسین، تذکره روز روشن، به کوشش محمدحسین رکن‌زاده آدमित، تهران، ۱۳۴۳ ش؛ صفا، ذبیح‌الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، ۱۳۶۴ ش؛ علی حسن خان، صبح گلشن، بهوپال، ۱۲۹۵ ق؛ غنی، محمد، تذکره الشعراء، علیگره، مطبع انسی تیوت گزت، فضائل، حبیب‌الله، اطلس خط، اصفهان، ۱۳۶۲ ش؛ فکرت، محمد آصف، «حسن خان شاملو»، آن روزها (نک: مل، فکرت)؛ فکری سلجوقی، ذکر برخی از خوشنویسان و هنرمندان، کابل، ۱۳۴۹ ش؛ کریم‌زاده، محمدعلی، احوال و آثار میرعماد الحسنی السینی التزویسی، لندن، ۱۳۸۰ ش؛ گلچین معانی، احمد، تاریخ تذکره‌های فارسی، تهران، ۱۳۵۰ ش؛ همو، «حسن خان شاملو»، آینده، تهران، ۱۳۶۹ ش، س ۱۶، ش ۵-۸؛ گلستان خیال، به کوشش فاطمه کریمی، تهران، ۱۳۶۷ ش؛ گوپاموی، محمد قدرت‌الله، نتایج الافکار، بمبئی، ۱۳۳۶ ش؛ مایل هروی، غلامرضا، میرزایان برناباد، تهران، ۱۳۴۸ ش؛ محمدصالح بن ابی‌تراب اصفهانی، «تذکره الخطاطین»، به کوشش پژمان فیروزبخش، نامه بهارستان، تهران، ۱۳۸۴-۱۳۸۵ ش، س ۶ و ۷، ش ۱ و ۲؛ محمد معصوم اصفهانی، خلاصة السیر، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۸ ش؛ مرقع، به کوشش منوچهر قدسی، تهران، ۱۳۶۳ ش؛ مرقع رنگین، تهران، ۱۳۶۴ ش؛ مرکزی، خطی؛ مسعودی، محمدعلی، برگزیده‌ای از مجموعه خصوصی، تهران، ۱۳۵۶ ش؛ منزوی، خطی؛ همو، خطی مشترک؛ میرزای سنگلاخ، تذکره الخطاطین، تبریز، ۱۲۹۵ ق؛ مینورسکی، و. سازمان اداری حکومت صفوی، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، ۱۳۳۴ ش؛ ناظم هروی، فرخ حسین، دیوان، به کوشش محمد قهرمان، مشهد، ۱۳۷۴ ش؛ نصرآبادی، محمدطاهر، تذکره، تهران، ۱۳۱۷ ش؛ والد، محمد یوسف، «خلدبرین»، همراه ذیل عالم آرای عباسی (نک: اسکندربیک منشی)؛ والد داغستانی، علیقلی، ریاض الشعراء، به کوشش محسن ناجی نصرآبادی، تهران، ۱۳۸۴ ش؛ هدایت، رضاقلی، ریاض العارفين، به کوشش ابوالقاسم رادفر و گیتا اشیدری، تهران، ۱۳۸۵ ش؛ نیز:

Fekrat, www.fekrat.kateban.com/entryprint1177.html (acc.oct. 18, 2010); Ivanow, W., Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Collection of the Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1985; Riazul Islam, introd. The Shāmlū Letters, Krachi, 1971; Sprenger, A., A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany Manuscripts of the Libraries of the King of Oudh, Osnabrück, 1979; Stehoukine, I., Les Peintures des manuscrits de Shāh 'Abbās Ier, Paris, 1964.

حمیدرضا افسری

حَسَن صَبَاح، بنیان‌گذار دعوت و دولت اسماعیلیه نزاری در ایران. از آغاز زندگی حسن صباح، که اسماعیلیان نزاری معاصرش او را «سیدنا» خطاب می‌کردند، اطلاعات اندکی در دست است. در این دوره از تاریخ الموت، اسماعیلیان نزاری

(۲۵۲/۲)؛ اما والده (ص ۲۵۳) درگذشت وی را در وقایع سال ۱۰۵۱ ق/۱۶۴۱ م آورده، و محمدمعصوم نیز اول محرم ۱۰۵۱ را روز رسیدن خبر مرگ او نوشته است (ص ۲۹۰). بنابراین، اواخر ذیحجه ۱۰۵۰/۱ آوریل ۱۶۴۱ را می‌توان تاریخ دقیق مرگ او دانست؛ چرا که این دو نویسنده هم‌زمان با این رویداد می‌زیستند؛ همچنین قطعه خطی از حسن شاملو با تاریخ ۱۰۴۹ ق باقی است (نک: آثار) که نشان می‌دهد او تا این تاریخ زنده بوده، و انتصاب عباسقلی شاملو، پسر حسن شاملو به سمت بیگلربیگی در محرم ۱۰۵۱ ق صورت گرفته (همانجا)، که نشان از درگذشت او پیش از این تاریخ دارد. پیکر حسن‌خان در مشهد به خاک سپرده شده است (اسکندربیک، تاریخ، ۲/۲)۹۴۲؛ آذر، نیز گوپاموی، همانجاها؛ علی‌حسن‌خان، ۱۳۴؛ قس: فکری، ۶۲، ۸۸).

او دست‌کم دارای ۴ پسر بوده است: عباسقلی که از سوی شاه صفی به جانشینی پدر منصوب شد (نصرآبادی، همانجا؛ صبا، ۵۲۰؛ فکری، ۶۳)؛ حسینقلی (واله، همانجا)؛ علیقلی (نصرآبادی، ۲۴)؛ و مرتضی‌قلی (ه م؛ نصرآبادی، ۲۳-۲۴؛ آذر، ۲۱؛ صبا، ۳۳۱؛ بیانی، احوال، ۴/۲۷۸؛ فکری، ۸۵).

آثار:

الف - گزیده قطعات به خط نستعلیق، با رقم حسن شاملو و تاریخ:
 ۱. قطعه چلیپا ۱۰۳۶ ق، مجموعه خصوصی (مرقع رنگین، بش)؛
 ۲. قطعه چلیپا ۱۰۳۷ ق، کتابت‌شده برای مرقع ابوالنصر منوچهرخان (بیگلربیگی مشهد)، کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد (بیانی، همان، ۱۴۳/۱؛ حبیبی، ۵۰۴؛ گلچین معانی، همان، ۴۰۲، ۴۱۲)؛
 ۳. قطعه ۱۰۴۵ ق، همان کتابخانه (بیانی، نیز حبیبی، همانجاها)؛
 ۴. قطعه ۱۰۴۸ ق، مجموعه خصوصی، تهران (مسعودی، بش).

ب - قطعات بدون تاریخ: ۱. قطعه چلیپا، کتابخانه کاخ گلستان، تهران (بیانی، همانجا، نیز فهرست نمونه ...، ۱۴۸، ۲۴۳)؛ ۲. قطعه چلیپا، مجموعه مهدی بیانی، تهران (بیانی، احوال، همانجا، نیز مجموعه، ۲۸، ۱۲۳، ۱۳۱)؛ ۳. قطعه چلیپا، کتابت‌شده در هرات، مجموعه خصوصی، لندن (کریم‌زاده، ۲۵۹)؛ ۴. قطعه چلیپا، مجموعه خصوصی، تهران (مرقع، ۱۱-۱۲، ۴۲)؛ ۵. قطعه چلیپا، موزه رضا عباسی، تهران (گلستان ...، ۳۴)؛ ۶. قطعه‌ای موجود در کتابخانه ملی پاریس (بیانی، احوال، ۱/۱۴۴؛ حبیبی، ۷۱)؛ ۷. قطعه کتابت‌شده در هرات، در مرقعی در کتابخانه بادلیان، آکسفرد (بیانی، همانجا؛ حبیبی، ۴۳۹-۴۴۰).

از کتیبه مرمینی نیز به قلم نستعلیق با تاریخ ۱۰۴۹ ق جنب لوح مزار خواجه عبدالله انصاری در هرات با رقم «لراقمه حسن بن حسین شاملو» نام برده شده است (فکری، ۶۲؛ حبیبی، ۳۸۳؛ فکرت، بش؛ نیز برای دیدن تصویر این کتیبه، نک: مایل هروی، ۱۱).